

РОЗВИТОК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ШКІЛ У ГАЛУЗІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ. – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

У статті розглянуто розвиток науково-педагогічних шкіл у галузі дошкільної освіти України другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. Охарактеризовано здобутки науковців на трьох етапах становлення дошкільної освіти: I етап – зародження наукових досліджень у галузі дошкільної педагогіки; II етап – подальшого розвитку й офіційного визнання здобутків наукових шкіл у галузі дошкільної освіти, що позначився урізноманітненням і поглибленням тематики дослідницьких проблем; III етап – розширення напрямів науково-педагогічних досліджень, змістового збагачення поля наукових пошуків, перетворення однорівневих наукових шкіл на багаторівневі, створення дочірніх наукових шкіл.

Ключові слова: науково-педагогічна школа, дослідження, дошкільна освіта, виховання, навчання, трудове виховання, фізичне виховання, дошкілля, лінгводидактика, еколого-природнича освіта.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших закономірностей розвитку науки є наступність ідей, концепцій, методів дослідження, які складають зміст будь-якої науки. Люди різних поколінь, здійснюючи процес наукового розвитку, ніби передають із рук у руки нагромаджений ними «духовний капітал». У зв'язку з цим постає відома споконвічна проблема учителів і учнів, старшого й молодого поколінь у науці, засновників нових наукових напрямів та їхніх продовжувачів.

Тенденції сучасної науки, що породили низку проблем, охоплюють ті, що стосуються організації наукових досліджень: створення умов для максимально ефективної діяльності наукових колективів, способів їх формування й керівництва ними, – зробили актуальним вивчення причин виникнення та особливостей діяльності конкретних наукових шкіл. Створення наукових шкіл – добра вітчизняна традиція, яка є наслідком особливостей культурно-історичного розвитку України. Це стосується і наукових шкіл у галузі дошкільної освіти.

Аналіз актуальних досліджень. У наукових розвідках до поняття «наукова школа», її характерних ознак звертаються П. Анохіна, А. Антонова, В. Гасілова, Г. Доброва, Б. Кедрова, Г. Лайтка, Д. Прайса, Н. Семенова, С. Хайтуна та ін. У працях вітчизняних педагогів А. Алексюка, В. Вихрущ, Л. Вовк, О. Гнізділової, Н. Дем'яненко, О. Дубасенюк, М. Євтуха, С. Золотухіної, Г. Кловак, В. Ку-

рила, І. Сірої, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, М. Чепіль та ін. поняття «наукова школа» знайшло відображення на тлі розв'язання проблеми організації науково-дослідної роботи в закладах вищої освіти в історико-педагогічному ракурсі. Разом із тим, вивчення й аналіз науково-педагогічних джерел свідчить про те, що розвиток науково-педагогічних шкіл у галузі дошкільної освіти України кінця ХХ початку ХХІ ст. у системно не досліджувалася.

Метою нашого дослідження є розглянути розвиток науково-педагогічних шкіл у галузі дошкільної освіти України другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Для досягнення поставленої мети були використані такі **методи дослідження**: аналіз і синтез, систематизація та класифікація наукової літератури із зазначеної проблеми, узагальнення науковотеоретичного матеріалу.

Провівши аналіз історико-педагогічних і науково-методичних джерел, О. Гнізділова виокремила три етапи розвитку науково-педагогічних шкіл у галузі дошкільної освіти України другої половини ХХ – початку ХХІ ст. (Гнізділова, 2018):

I етап – (60-70 рр. ХХ ст.) – зародження наукових досліджень у галузі дошкільної педагогіки;

II етап – (80-і рр. ХХ ст.) – подальшого розвитку й офіційного визнання здобутків наукових шкіл у галузі дошкільної освіти, що позначився урізноманітненням і поглибленням тематики дослідницьких проблем;

III етап – (90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) – розширення напрямів науково-педагогічних досліджень, змістового збагачення поля наукових пошуків, перетворення однорівневих наукових шкіл на багаторівневі, створення дочірніх наукових шкіл. Розглянемо їх.

Перший етап позначився збільшенням мережі закладів дошкільної освіти, прийняттям нормативно-правових державних документів, які регламентували їх діяльність («Положення про об'єднану дошкільну дитячу установу (ясла-садок)», «Положення про дитячі дошкільні заклади у колгоспах Української РСР», Постанова «Про розгортання мережі дитячих дошкільних закладів у колгоспах і радгоспах республіки», Постанова «Про заходи з поліпшення будівництва медичних і дитячих закладів у республіці» тощо).

Саме в цей період, у 60-ті роки, у науку приходить нове покоління науково-методичних фахівців із дошкільної педагогіки, зароджуються наукові школи, що мали суттєвий вплив на практику роботи дошкільних закладів. Українська дошкільна педагогіка посіла одне з провідних місць у СРСР (Артемова, 2006).

При Науково-дослідному інституті педагогіки України було відкрито відділ дошкільного виховання, що забезпечило розробку методичного забезпечення й підготовку до науково-педагогічної діяльності осіб, які мали для цього необхідні знання та здібності. У 1960 р. Л. Артемова зосереджує увагу на визначенні особливостей організації ігрової діяльності в ЗДО, пошуках способів налагодження ігрової взаємодії дітей у творчих іграх та іграх з готовим змістом і правилами. Важливим елементом її наукового доробку стала прогресивна ідея – ефективність виховання суспільно значимих рис особистості дитини значно зростає в ігровій діяльності, у процесі якої дитина засвоює правила й норми поведінки, ознайомлюється з навколишнім життям (Саяпіна, 2016).

Вагомий внесок у дошкільну педагогіку зробив к.п.н. Е. Вільчковський. Напрями його наукових досліджень пов'язані з фізичним вихованням дітей. Науковець детально досліджував формування рухових навичок у дітей дошкільного віку (Свістельник, 2015; Саяпіна, 2016).

До питання дошкільного виховання в 60-ті рр. зверталися викладачі кафедр дошкільної педагогіки Запорізького, Київського, Рівненського, Слов'янського педагогічних інститутів. Вони займали провідні позиції в Україні як осередки підготовки педагогів дошкільної освіти вищої кваліфікації, а також наукових досліджень у галузі теорії і методики навчання й виховання дошкільнят. У 70-ті рр. приєднуються колективи новостворених кафедр у Харкові, Глухові, Ніжині.

Активну участь у науково-дослідній діяльності в галузі дошкільної освіти в Україні з 1961 р. бере к.п.н., доцент кафедри дошкільної педагогіки Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького З. Борисова. Вона опікувалася розробкою проблем формування відповідального ставлення дітей до праці, залучення дітей до чергувань як форми трудової діяльності в дитячих садках, єдності морального і трудового виховання особистості.

Викладачем Запорізького державного педагогічного інституту в 1963-1972 рр. була А. Богуш. Сфера наукових пошуків А. Богуш зосереджувалася на проблемі одночасного засвоєння української і російської мов дошкільнятами. У кандидатській дисертації А. Богуш довела, що, забезпечуючи постійний педагогічний контроль над мовою дітей та навчаючи їх співставляти схоже й відмінне у споріднених мовах, можна успішно формувати в дітей дошкільного віку навички самоконтролю мовлення і тим самим сприяти успішному навчанню двох мов.

У 1970 р. у Запорізькому державному педагогічному інституті почала працювати і К. Щербакова. Як молодий науковець досліджувала моральне становлення особистості дошкільника у грі, специфіку формування позитивних взаємовідносин у дітей (Брежнева та Макаренко, 2016, с. 9). У 70-ті роки в Україні значно активізувалася науково-дослідницька робота в галузі дошкільної педагогіки. Напрями й тематика досліджень визначалися завданнями виховання дітей, рівнем розвитку педагогічної науки та запитами практики (Умоуєва, 2016, с. 358-359). Саме в цей період захищають кандидатські дисертації А. Богуш і К. Щербакова.

Над удосконаленням змісту навчально-виховної роботи в дошкільних установах і організацією педагогічного процесу в ці роки працювала Л. Артемова. Спільно з однодумцями вона доопрацювала і видала «Програму виховання в дитячому садку» (1971), «Програму та методичні настанови виховання дітей в дошкільному закладі» (1975), що суттєво вплинуло на практику роботи дитячих садків (Ляховська, 2011, с. 43).

Детально вивчав динаміку рухової активності дітей 4-7 років, досліджував специфіку формування та вдосконалення основних видів рухів Е. Вільчковський. Результати наукового доробку та висновки Е. Вільчковського було використано під час складання програми виховання для дитячих садків УРСР, у методичних рекомендаціях Міністерства освіти України і впроваджувалися в практику роботи з фізичного виховання дошкільників (Свістельник, 2015; Саяпіна, 2016). Результатом наукового пошуку Е. Вільчковського став вихід у світ низки навчально-методичних видань із методичних проблем фізичного виховання в дитячому садку (Саяпіна, 2016).

У 70-ті роки здобутки лінгводидактичних досліджень завідувача кафедри дошкільного виховання Рівненського державного педагогічного інституту ім. Д. З. Мануїльського А. Богуш знайшли відображення в комплексі навчально-методичних посібників, зміст яких поглибив методику розвитку мови в дітей у дитячому садку (Пономаренко та Айварова, 2009; Саяпін, 2016).

Унікальною формою представлення результатів психолого-педагогічних досліджень у галузі дошкільної освіти в 1965-1982 роках були республіканський науково-методичний збірник «Дошкільна педагогіка і психологія» і науково-методичний журнал «Дошкільне виховання», на сторінках яких регулярно друкувалися статті Л. Артемової, А. Богуш, З. Борисової, Е. Вільчковського та інших провідних українських учених (Саяпіна, 2016).

Науковий доробок Л. Артемової, А. Богуш, Е. Вільчковського, К. Щербакової стали основою для подальшого розвитку теорії і практики дошкільної освіти.

У 80-ті роки минулого століття розпочинається другий етап. Йому притаманні: активізація наукових розробок щодо виховання й навчання дітей дошкільного віку, інтенсивна підготовка науково-педагогічних кадрів, поглиблення тематики наукових пошуків, уточнення й деталізацію основних положень науково-дослідних програм фундаторів науково-дослідної діяльності України в галузі дошкільної освіти докторів наук Л. Артемової, А. Богуш, З. Борисової, Е. Вільчковського.

Пріоритетними напрямками творчого пошуку З. Борисової – завідувача кафедри дошкільної педагогіки Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького (1975-1992) стали: розробка питань удосконалення навчально-виховного процесу в дитячому садку, взаємозв'язок морального і трудового виховання дітей. Вона згуртувала колектив однодумців, справжніх майстрів і кожному дала путівку в наукове життя. На базі кафедри проводилися науково-практичні конференції, методичні семінари, студентські олімпіади.

За участі науковців Київського (З. Борисова, Е. Вільчковський), Бердянського (К. Щербакова, В. Котляр), Рівненського (А. Богуш, Т. Поніманська) та інших педінститутів створювалися й оновлювалися програми виховання та навчання в дитячих садках, у педагогічній періодиці друкувалися наукові статті, вивчався та узагальнювався передовий педагогічний досвід найкращих дошкільних закладів України, удосконалювалися методи і прийоми роботи зі студентами.

У науково-дослідній діяльності завідувача кафедри дошкільного виховання Рівненського державного педагогічного інституту А. Богуш особливе місце займала проблема розвитку мовлення дітей. Вона розробила методики розвитку мови дошкільнят як галузі педагогіки і як навчальної дисципліни в закладах вищої професійної освіти. Під її керівництвом розпочинає свою трудову діяльність у Рівному Т. Поніманська. Колом наукових інтересів молодшої вченої стало моральне становлення особистості дошкільника у трудовій діяльності, специфіка засвоєння моральних норм у дітей.

Середина 80-х рр. ХХ ст. означена створенням дидактичної наукової школи професора кафедри теорії і методики дошкільного виховання Бердянського державного педагогічного інституту імені П. Д. Осипенка К. Щербакової, яка досліджувала проблему розвитку в дошкільників початкових

математичних понять. К. Щербакова була членом науково-методичної комісії при Міністерстві освіти СРСР (1978-1983 рр.) і Міністерстві освіти УРСР (1984-1989 рр.) та редколегії науково-методичного журналу «Дошкільне виховання» (з 1980 р.). Її педагогічні ідеї знайшли своє відображення в колективних науково-методичних працях «Методика навчання математики дітей дошкільного віку», «Методика формування елементарних математичних уявлень у дітей», які рекомендовано Міністерством освіти УРСР як навчальні посібники для студентів педучилищ та педінститутів зі спеціальності «Педагогіка і психологія (дошкільна)» (Брежнєва та Макаренко, 2016).

У цей період спостерігається посилення уваги до питань ігрової діяльності дітей дошкільного віку. У полі зору К. Щербакової перебували проблеми формування позитивних взаємин у спільній ігровій діяльності дітей дошкільного віку, розвитку творчої активності дошкільників в іграх за сюжетами літературних творів, психолого-педагогічні основи організації та проведення сюжетно-рольових ігор, керівництво ними з боку вихователів (Брежнєва та Макаренко, 2016).

Розвиток і становлення наукової школи Л. Артемової відбулися у стінах лабораторії дошкільного виховання УНДІПу, де вчена працювала до 1990 р. Л. Артемова розкрила проблему виховання в дітей позитивних взаємин як основи поведінки в колективі. Беручи конкретні приклади, вона показала, як у процесі гри діти набули навичок спілкування з однолітками, як поступово розвивалися в них колективістські риси. Одним із важливих аспектів наукових досліджень стало питання морального виховання дітей дошкільного віку. Вивченню підпадали засоби й методи формування в дошкільнят рис колективізму, гуманних, патріотичних та інтернаціональних почуттів. У 80-х роках ХХ століття Л. Артемова і її учні довели ефективність дитячих ігор у процесі розвитку соціальних почуттів і ознайомлення дошкільників з різними явищами суспільного життя.

Наукові розробки Л. Артемової, А. Богуш, З. Борисової, Е. Вільчковського, Т. Поніманської, К. Щербакової допомагали вихователям у практичній роботі, сприяли підвищенню їхньої професійної майстерності, забезпечили створення методологічної платформи для розвитку наступних науково-педагогічних досліджень та започаткування і функціонування наукових шкіл у галузі дошкільної освіти.

Третій етап характеризувався збагаченням напрямів діяльності, збільшенням їхнього кількісного складу, розширенням географічних меж функціонування науково-педагогічних шкіл у галузі дошкільної освіти України ХХ ст. – початку ХХІ ст. Науково-педагогічні школи формуються в

містах Луганську, Сумах, Слов'янську, Донецьку, Одесі, Івано-Франківську та інших містах України).

Серед дослідницьких колективів, що здобули широке визнання в Україні та за її межами, вирізняється наукова школа д.п.н, професора, завідувача кафедри теорії і методики дошкільної освіти Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського А. Богуш (Гнізділова, 2018). З'ясовано, що домінантними напрямками досліджень учнів академіка А. Богуш стали: історичні аспекти становлення розвитку дошкільної лінгводидактики та творче використання спадщини минувшини в сучасному ЗДО, методика розвитку і навчання дітей раннього й дошкільного віку рідної мови, методика навчання дітей української мови в закладах дошкільної освіти національних спільнот та іноземної мови, народознавчий аспект розвитку мовлення, розвиток мовлення дітей молодшого шкільного віку та проблеми наступності між ЗДО і школою, підготовка студентів дошкільних факультетів до навчання мови дітей дошкільного віку тощо (Пономаренко та Айварова, 2009; Гнізділова, 2013). А. Богуш відкрила новий напрям у теорії дошкільного навчання – дошкільну лінгводидактику, виявила вихідні методологічні позиції для визначення принципів відбору й побудови системи знань як наукової основи для створення програм роботи дитячого садка, що сприяють забезпеченню ефективного розвитку мовлення дитини.

Результати досліджень учнів і послідовників академіка А. Богуш висвітлено в докторських та кандидатських дисертаціях, виконаних під її керівництвом. Професійний шлях її учнів (Л. Березовська, Н. Богданець-Білокаленко, Н. Гавриш, Л. Казанцева, К. Крутій, Т. Котик, Н. Лисенко, Н. Луцан, М. Оліяр та ін.) є переконливим свідченням величезної особистої ролі професора А. Богуш у формуванні науково-педагогічних кадрів в Україні.

Бурхливий розвиток дошкільної педагогіки як науки на цьому етапі презентує наукова школа, засновником якої стала д.п.н., професор, завідувач кафедри дошкільної педагогіки (з 1991 р.) Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Л. Артемова. Під її керівництвом учні провадять дослідження різних аспектів проблем ігрової діяльності та морального виховання дошкільників. Результати роботи цієї наукової школи показали, що діти, реалізуючи в грі знання, одержані на заняттях, у повсякденному житті керуються ними в спілкуванні одне з одним у міру свого досвіду й розумового розвитку. Разом із тим, під час гри вони передають ровесникам власні уявлення про навколишній світ. Цим забезпечується певне уточнення, поглиблення, систематизація знань про

явища життя, працю людей, побут, природу в такій невимушеній для дітей діяльності, як гра. У результаті з'являється можливість не переобтяжувати дітей навчальним матеріалом на заняттях. Виконані під її керівництвом дослідження проблем дитячої гри не втратили й нині своєї актуальності. За результатами наукових досліджень Л. Артемовою опубліковано більше трьохсот наукових праць, захищено кандидатські і докторські дисертації.

Заснування нового наукового напрямку – теоретико-методичні основи ознайомлення дітей із математичними уявленнями – і виділення його в самостійну науку пов'язано з ім'ям К. Щербакової. Її думки щодо системи ознайомлення дошкільнят із елементарними математичними поняттями були викладені в низці навчальних посібників, де на основі узагальнення багаторічного досвіду роботи колективу учнів і методистів дитячих садів обґрунтовані принципи, завдання, зміст, методи й форми організації математичної роботи в дошкільних установах.

Наукові дослідження професора К. Щербакової мали позитивний вплив на її учнів не тільки з питань математичного розвитку (О. Брежнєва, Л. Гайдаржийська, Л. Зайцева, О. Зборовська, Т. Степанова, О. Фунтікова та ін.), але й виховання дошкільників (Ю. Демидова, Т. Єськова, Ю. Косенко та ін.). Результати наукових пошуків учнів наукової школи К. Щербакової знайшли відображення в захищених під її керівництвом 12 кандидатських дисертаціях і опублікованих 400 наукових і науково-методичних працях. Майстерність К. Щербакової відзначити найвдаліші місця та творчі знахідки науковців, побачити в іншій людині сильні, позитивні сторони, і підтримавши їх, надихнути на подальшу результативну наукову роботу, дозволяють її учням знаходити шлях для подальшого наукового зростання (Брежнєва та Макаренко, 2016, с. 11).

Д.п.н., професор, член-кореспондент НАПН України Е. Вільчковський та його учні вивчили систему фізичної культури дітей раннього та дошкільного віку; розробили методiku навчання дошкільників вправ з гімнастики та рухливих ігор; підготували рекомендації щодо формування правильної постави, загартування й профілактики плоскостопості. Під керівництвом і консультуванням вченого захистилося 12 аспірантів і 3 докторанта. Е. Вільчковський – автор понад 450 наукових публікацій, розробник 15 програм з фізичного виховання дітей дошкільного віку. Послідовниками і спадкоємцями його ідей є О. Богініч, Н. Денисенко, Н. Кот, О. Курок, які примножують дослідницькі традиції його наукової школи та здійснюють ефективну підготовку науково-педагогічних кадрів (Свістільник, 2015).

Колом наукових інтересів д.п.н., професора З. Борисової є проблеми трудового та морального виховання дітей, історичні аспекти дошкільного виховання. З. Борисова є автором понад 150 праць. Традиції наукової школи З. Борисової на початку XXI ст. продовжили її учні, які організували діяльність дочірніх наукових шкіл (д.п.н., проф. Г. Беленька).

Суттєво вплинув на практику роботи дошкільних закладів результат наукової роботи завідувача кафедри педагогіки і психології (дошкільної) (1987-2006 рр.), професора Рівненського державного гуманітарного університету Т. Поніманської та представників її наукової школи з проблем гуманізації освітнього процесу. Результати роботи членів наукової школи Т. Поніманської знайшли відображення в захищених під її керівництвом дисертаціях і опублікованих близько 300 наукових і науково-методичних працях.

Важливим доробком на терені сучасного дошкілля є наукова школа доктора педагогічних наук, професора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Неллі Василівни Лисенко, створена в 1998 році. Н. Лисенко розробила авторську концепцію еколого-природничої освіти дітей 3-6 річного віку (Наукова школа Н. Лисенко).

Результати діяльності презентовані в авторських освітніх технологіях, зокрема в книгах: «Скарбівничка», «Прилітайте, лелеченьки», «Мій рідний край», «ЕКО-ОКО» (А – моделювання дидактико-розвивального процесу в ЗДО задля реалізації програми; В – екологічна програма харчування дітей; С – проєкологічна діяльність педагогічного персоналу в ЗДО; Д – проєкологічна співпраця з батьками вихованців ДЗО; Е – проєкологічна співпраця з медичними і психологічними консультативними центрами; К – проєкологічна співпраця з громадськими природоохоронними організаціями (товариствами); Л – експериментальний проєкт програми «Зелене дошкілля»).

Аспірантами й докторантами Н. Лисенко (Г. Борин, А. Бубін, Т. Джаман, Ю. Калічак, Н. Клімкіна, Н. Кравець, М. Комісарик, Н. Лазарович, Л. Мацук, М. Олійник, Т. Палагнюк, Г. Реґо, В. Розгон, В. Стинська, С. Чупахіна, Н. Фроленкова) захищено ряд кандидатських і докторських дисертацій. Учні Н. Лисенко є науковцями в закладах освіти України та Польщі. Результат роботи наукової школи становить більше 450 наукових праць, у тому числі 8 монографій, 14 підручників, 6 методичних посібників, 2 програми для ЗДО і 4 для ЗВО України.

Наукова школа Н. Лисенко плідно співпрацює із ЗВО Республіки Польща (м. Ченстохова, м. Щецін, м. Слупськ), Румунії (м. Сучава), Угорської Республіки (м. Дебрецен, м. Гайдубесермень,) та ін.

Висновки. Отже, розвиток наукових педагогічних шкіл України відбувався протягом трьох етапів. Результати роботи свідчать, що поглиблення предмету педагогічних досліджень, пошуків, зростання наукового потенціалу, підтримка існуючих та формування нових науково-педагогічних шкіл, інтеграція наукових результатів у навчальний процес та гармонізація наукової, навчальної та методичної роботи, оновлення змісту навчання фундаментальними знаннями й прикладними результатами, залучення молодих учених та обдарованих студентів до наукових шкіл характеризують розвиток науково-педагогічних шкіл України в галузі дошкільної освіти другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. Досягнення Л. Артемової, А. Богуш, З. Борисової, Е. Вільчовського, Н. Лисенко, Т. Поніманської, К. Щербакової збагатили вітчизняну дошкільну теорію і практику, а впровадження результатів їхніх наукових пошуків сприяли розвитку педагогічної практики на всіх освітніх рівнях. Учні гідно примножують професійні та наукові здобутки своїх педагогів-наставників. Вони працюють на перспективу – створюють власні наукові школи, у яких готують нову наукову зміну, сприяють професійному зростанню молодих науковців, виховують справжніх учених, створюють умови для їх творчої самореалізації. Започатковані в II пол. ХХ століття науково-дослідні традиції стали основою для подальшого розвитку наукових шкіл у галузі дошкільної освіти, визначили основні напрями досліджень у дошкільній педагогіці й окремих методиках навчання дітей дошкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА

- Артемова, Л. (2006). *Історія педагогіки України*. К.: Либідь (Artemova, L. (2006). *History of pedagogy of Ukraine*. K.: Lybid).
- Брежнева, О., Макаренко, Л. (упоряд.) (2016). *Дошкільна освіта в персоналіях (до ювілею професора К.Й. Щербакової)*. Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні (Brezhneva, O., Makarenko, L. (ed.) (2016). *Preschool education in personalities (for the anniversary of Professor K. Y. Shcherbakova)*. Melitopol: Publishing house of Melitopol city printing house.)
- Гнізділова, О. (2011). *Наукові школи вищих педагогічних навчальних закладів Східної України ХХ століття: теорія, досвід, перспективи*. Полтавський нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава: Вид-во ПНПУ імені В. Г. Короленка (Hnizdilova, O. (2011). *Scientific schools of higher pedagogical education institutions of Eastern Ukraine of the XX century: theory, experience, prospects*. Poltava National ped. V. H. Korolenko University. Poltava: PNPU named after V. H. Korolenko).
- Гнізділова, О. (2013). Грані науково-педагогічної діяльності академіка А. М. Богуш. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» – Додаток 1 до Вип.31, Том V (47): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору», 112-121* (Hnizdilova, O. (2013). Faces of scientific and pedagogical activity of academician A. M. Bogush. *Humanitarian Bulletin of Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda* –

Appendix 1 to Issue 31, Volume V (47): Thematic issue "Higher Education of Ukraine in the Context of Integration into the European Educational Space", 112-121).

- Гнізділова, О. (2018). Становлення і розвиток наукових шкіл у галузі дошкільної освіти (др. пол. XX - поч. XXI ст.). Педагогічні науки, Вип. 71, 119-126. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pena_2018_71_23 (дата зверення 12.02.2021) (Gnizdilova, O. (2018). Formation and development of scientific schools in the field of preschool education (second half of the XX – beginning of the XXI century). *Pedagogical sciences, Issue 71, 119-126.* Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pena_2018_71_23 (access date 12.02.2021))
- Ляховська, Л. (упоряд.) (2011). *Дошкільна освіта: історія і сьогодення: довідник*. Тернопіль: Мандрівець (Liakhovska, L. (Ed.) (2011). *Preschool education: history and present*. Ternopil: Mandrivets).
- Наукова школа доктора педагогічних наук, професора Н. В. Лисенко. Режим доступу: <https://pedagogical.pnu.edu.ua> (дата зверення 12.02.2021) (*Scientific school of doctor of pedagogical sciences, professor N.V. Lysenko*. Retrieved from: <https://pedagogical.pnu.edu.ua> (access date 12.02.2021)).
- Пономаренко, Л., Айвазова, Л. (упоряд.) (2009). Алла Михайлівна Богуш – академік АПН України: біобібліогр. покажч. Київ (Серія «Академіки АПН України»). Вип. 16 (Ponomarenko, L., Aivazova, L. (Ed.) (2009). Alla Mykhailivna Bogush – Academician of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine: biobibliographic index Kyiv. (Series "Academics of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine"). Issue 16.
- Саяпіна, С. (2016). *Публікації та дисертації вітчизняних авторів із питань виховання та навчання дітей дошкільного віку (1960 р.– початок XXI століття): бібліограф*. Показчик. Слов'янськ: Вид-во Б.І. Маторіна (Saiarina, S. (2016). *Publications and dissertations of domestic authors on the issues of education and training of preschool children (1960 – the beginning of the XXI century): bibliographer*. Index. Slovyansk: Published by B. I. Matorina).
- Свістельник, І. (упоряд.) (2015). *Вільчковський Е. С.: життєвий шлях та науково-педагогічна діяльність: біобібліогр. покажч.* (Svistelnyk, I. (ed.) (2015). *Vilchkovsky E.S.: life path and scientific and pedagogical activity: biobibliographic index*).
- Улюкаєва І. (2016). *Історія дошкільної педагогіки: підручник К.: Видавничий Дім «Слово»* (Uliukaieva, I. (2016). *History of preschool pedagogy: textbook*. K.: Publishing House "Slovo").

РЕЗЮМЕ

Ворощук Оксана. Развитие научно-педагогических школ в области дошкольного образования Украины (вторая половина XX вв. - начала XXI вв.).

В статье рассмотрено развитие научно-педагогических школ в области дошкольного образования Украины второй половины XX вв. – начала XXI вв. Даны достижения ученых на трех этапах становления дошкольного образования: I этап – зарождение научных исследований в области дошкольной педагогики; II этап – дальнейшего развития и официального признания достижений научных школ в области дошкольного образования, сказался разнообразием и углублением тематики исследовательских проблем; III этап – этап расширения направлений научно-педагогических исследований, содержательного обогащения поля научных изысканий, преобразования научных школ на многоуровневые, создание дочерних научных школ.

Ключевые слова: научно-педагогическая школа, исследования, дошкольное образование, воспитание, обучение, трудовое воспитание, физическое воспитание, лингводидактики, эколого-естественная образование.

SUMMARY

Voroshchuk Oksana. Development of scientific and pedagogical schools in the field of preschool education of Ukraine (second half of the XX century - beginning of the XXI century).

The article considers the development of scientific and pedagogical schools in the field of preschool education in Ukraine in the second half of the twentieth century – the beginning of the XXI century. The achievements of scientists at three stages of preschool education are described, namely: the first stage – the emergence of research in the field of preschool pedagogy; the second stage is the stage of further development and official recognition of the achievements of scientific schools in the field of preschool education, which was marked by the diversification and deepening of the topics of research problems; the third stage – expanding the directions of scientific and pedagogical research, meaningful enrichment of the field of scientific research, transformation of one-level scientific schools into multilevel ones, creation of subsidiary scientific schools. It is noted that the origins of scientific schools in the field of preschool education in Ukraine began to form in the 60–70’s of the twentieth century. Scientific ideas of L. Artemova, A. Bogush, Z. Borysova, E. Vilchkovsky, K. Shcherbakova became the basis for the development of preschool education. It was found that their research helped educators in practical work, contributed to the development of their professional skills, provided a methodological platform for the development of scientific and pedagogical research and their full functioning. It is proved that the second stage is intensification of scientific research in the field of teaching and education of preschoolers, deepening the subjects of scientific research, clarification and development of basic ideas of research programs by L. Artemov, A. Bogush, Z. Borisova, E. Vilchkovsky, K. Shcherbakova. It is revealed that the third stage is characterized by the expansion of their activities, increasing their number, intensive training of scientific and pedagogical staff, expanding the geographical boundaries of schools in the field of preschool education, creating new scientific schools by T. Ponimanska, N. Lysenko. It is proved that the research traditions laid down in the second half of the 20th century served as the basis for the further development of scientific schools in the field of preschool education; they identified the main trends in research in the field of preschool pedagogy and individual methods of teaching preschool children.

Key words: scientific and pedagogical school, research, preschool education, upbringing, education, labor education, physical education, preschool institution, language didactics, ecological and natural education.

УДК 378.091:930](477)“189/191”

Лариса Корж-Усенко

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0001-9538-4147

Олена Сидоренко

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0002-6494-0451

DOI 10.24139/2312-5993/2021.02/024-035

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті на основі узагальнення підходів вітчизняних і зарубіжних учених визначено особливості історіографії проблеми розвитку вищої освіти на території України в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Розкрито ступінь наукового розроблення обраної проблеми, окреслено найменш вивчені аспекти, що потребують поглибленої наукової рефлексії. Висвітлено специфіку імперської,